

2023 YOLUNDA TÜRKİYE - TÜRKİ CUMHURİYETLER İLİŞKİLERİNDE SİYASAL BİRLİKTELİK VE KALKINMA AÇISINDAN STRATEJİK TEMEL FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

*Arzu AL¹
Ömer ÇAKIR²*

Öz

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemin siyasal, ekonomik, kültürel vb. unsurlarında değişimlerin gerçekleşmeye başlamasıyla dünyada yeni bir düzene geçilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden Türki Cumhuriyetler, bu yeni düzende uluslararası sistemde küresel ve bölgesel güçteki ülkeler için büyük bir önem kazanmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti, hem bulunduğu coğrafi konum hem de siyasal - kültürel tarihi ile birlikte bu bölgedeki ülkelerle ayrı bir ilişkiye sahiptir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Stratejik 2023 vizyonu hedeflerine ulaşabilme hususunda Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği sağlamada stratejik temel fırsatları ve zorlukları belirlemektir. Çalışmanın ilk kısmında Türk Cumhuriyetleri, siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan incelenmektedir. İkinci kısımda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan siyasal ve ekonomik ilişkilerindeki temel fırsatlar ve zorluklar belirlenmekte ve değerlendirilmektedir. Sonuç kısmında ise genel bir durum değerlendirilip belli önerilere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Kalkınma, İşbirliği, Türk Dünyası

1 Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. e-mail: arzu.al@marmara.edu.tr

2 Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. e-mail: cakirtm53@hotmail.com

Strategic Basic Opportunities and Challenges in Terms of Political Unity and Development in Turkey – Turk Republics Relations on the Way to 2023

Abstract

With the end of the Cold War, the political, economic, cultural, etc. elements of the international system began to take place and a new order has begun in the world. After the collapse of the Soviet Union, the Turkic Republics, which declared their independence in the Caucasus and Central Asia, in this new order, they have gained a great importance for the global and regional countries in the international system. Turkey is a separate relationship with the countries in this region owing to its the geographical location and political-cultural history of the Republic of Turkey. The aim of this study is about to reach the strategic 2023 vision of Turkey's targets that is to determine the strategic basic opportunities and challenges in providing strategic cooperation with the Turkish Republics. In the first part of the study, Turkic Republics are examined politically, culturally and economically. In the second part, basic opportunities and challenges are identified and evaluated in Turkey's political and economic relations with the regional countries. In the conclusion part, a general situation is evaluated and some suggestions are given.

Keywords: Turkey, Turkic Republics, Development, Collaboration, Turkish World

Giriş

1980’li yılların sonuna doğru uluslararası sistemde siyasal, ekonomik ve kültürel unsurların değişmesiyle birlikte iki kutuplu düzenden yeni bir dünya düzenine geçilmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Orta Asya bölgesi, yeni uluslararası sistemin stratejik bölgelerinden birisi olmuştur. 1990’lı yılların başında bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri, bu yeni düzende küresel ve bölgesel güçteki ülkeler için büyük bir önem kazanmışlardır. Küresel ve bölgesel güçler kendi tanımlamaları ve anlamlandırmalarıyla birlikte bu bölgeye yönelik birçok politika gerçekleştirmiştir.

21.yy’ın ilk çeyrek ayında uluslararası sistemin Doğu’ya doğru yöneliminin artması sonucunda tüm ülkeler bölgeye yönelik stratejilerini ve politikalarını yeniden hazırlayarak bölgede etkin bir konumda bulunmayı arzulamaktadır. Türk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olan Türkiye, siyasal, ekonomik ve kültürel tarihiyle birlikte bu bölgede diğer ülkelere nazaran Türk Cumhuriyetleri ile daha ayrı bir ilişki bağı kurmuş bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’nin belirlemiş olduğu 2023 hedeflerine ulaşabilme yolunda Türk Cumhuriyetleri ile işbirliğini gerçekleştirmede stratejik temel fırsatları ve zorlukları belirlemektir. Çalışmanın ilk bölümünde siyasal, ekonomik ve kültürel olmak üzere çeşitli açılardan Türk Cumhuriyetleri incelendikten sonra ikinci bölümde Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde de genel bir durum değerlendirilmesi yapıp belli önerilere yer verilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri’nin Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri

Dünya haritasına baktığımızda bir ucu Türkiye’ye diğer bir ucu ise Çin’e kadar uzayan geniş bir coğrafyaya sahip olan Türk Cumhuriyetleri’ni siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan incelediğimizde birbirlerine benzer yönleri olduğu gibi her birinin kendine has özelliklerinin de bulunduğu görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra uzun yıllar SSCB’nin baskısı altında kalmasından dolayı ilk yılları sancılı geçmiştir. 2000’li yıllardan itibaren siyasal ve ekonomik açıdan gelişmeler gösteren Türk Cumhuriyetleri, uluslararası sistemde dikkat çeken ülkeler haline gelmiştir. Bu bölümde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ülkelerinin siyasal, ekonomik ve nüfus yapıları ele alınmaktadır.

Azerbaycan

Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kafkasya'da tek ülke olan Azerbaycan'da Meclis, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlık kararı almış ve yaklaşık iki ay sonra 18 Ekim'de bu karar yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında yapılan referandum sonucunda kabul edilen anayasaya göre ülkenin yönetim şekli cumhuriyettir. Başkanlık sistemiyle yönetilen Azerbaycan'ın başında 2003 yılından itibaren yöneten İlham ALİYEV bulunmaktadır. Bu yıl Nisan ayında düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak Aliyev, dört kez üst üste seçilme başarısını göstermiştir³. Ülkenin 125 milletvekilinden oluşan Azerbaycan Millet Meclisi'ne baktığımızda ise Yeni Azerbaycan Partisi'nin ağır üstünlüğü görülmektedir. 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan son parlamento seçiminde Yeni Azerbaycan Partisi'nden 70 vekil, Vatandaş Dayanışma Partisi'nden 2 vekil, diğer muhalif partilerden 12 milletvekili ve 43 bağımsız aday meclise girmiştir.⁴ Ülkede büyük ve küçük ölçekli olmak üzere 30'a yakın parti bulunmaktadır.

2018 yılı verilerine göre yaklaşık 9,5 milyon nüfusu olan Azerbaycan'ın yüzde 70.2'sini 15-64 yaş grubu oluşturmaktadır. Ülkede çalışabilir kesim, toplam nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Kentsel – kırsal nüfus kıyaslaması yapıldığında da iki kesimin oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ülkenin etnik yapısına bakıldığında Azerbaycanlıların toplam nüfusun yüzde 90'ını oluşturduğu görülmektedir. Ülkedeki başlıca diğer etnik azınlıklar Lezginler (%2,2), Ruslar (% 1,8) ve Ermeniler (% 1,5)'dir.

Azerbaycan ekonomisine baktığımızda son on yıl içerisinde (2016 yılı hariç) sürekli büyümekte olan bir ülke ekonomisi karşımıza çıkmaktadır. Bu yıl da büyüme oranının yüzde 2.03 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu büyüme oranıyla birlikte GSYİH'nin 45.483 milyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁵ Ülke ekonomisinde enerji

3 Hürriyet Gazetesi, (2018, 11 Nisan), Azerbaycan'da Seçim Günü... Aliyev 4. Kez, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/azerbaycanda-secim-gunu-aliyev-4-kez-40802127> (E.T.: 03.11.2018)

4 Dünya Bülteni, (2015, 6 Kasım), Azerbaycan'da Aliyev Hanedanlığının Seçim Oyunu, <https://www.dunyabulteni.net/dubam/azerbaycanda-aliyev-hanedanliginin-secim-oyunu-h345250.html> (E.T.: 03.11.2018)

5 Ticaret Bakanlığı, Ülke Profili: Azerbaycan, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan?_adf.ctrl-state=6eukbuluo_43&_afLoop=4921935190187766&_afWindowMode=0&_afWindowId=tziuydqr9#!%40%40%3F_afWindowId%3Dtziuydqr9%26_afLoop%3D4921935190187766%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D6euk-

kaynaklarının payı çok yüksek orana tekabül etmektedir. Ülke yönetimi diğer sektörlerin ekonomideki paylarını artırmak amacıyla çeşitli politikalar gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki 2014 yılının ülkede 'Sanayi Yılı' ilan edilmesidir. Bu uygulamayla birlikte ülke sanayisinin yeniden canlanması ve gelişmesi amaçlanmıştır. Bir başka uygulama ise belirli bir uzmanların oluşturduğu komisyonlar tarafından hazırlanan sektörel stratejik planlardır. Bu planlar 2016 yılında Cumhurbaşkanı Aliyev tarafından onaylanmıştır. Son dönemlerde enerji dışı sektörler gelişme gösterse de halen istenilen düzeye ulaşılamamıştır.⁶

Kazakistan

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden ülkeler içerisinde en fazla yüz ölçümüne sahip ikinci ülke olan Kazakistan, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1995 yılında kabul edilen ikinci anayasa'ya göre Kazakistan Cumhuriyeti demokratik, laik bir hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır. Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından bu yana yürütmenin başında Nursultan NAZARBAYEV bulunmaktadır. 2007 yılında Anayasada yapılan değişiklikle birlikte Kazakistan'ın en önemli siyasi ismi olan Nazarbayev için özel bir madde konulmuştur. Bu özel madde ile en fazla iki dönem seçilebilme kısıtlaması kaldırılarak Nazarbayev'e süresiz seçilebilme hakkı verilmiştir. Ülkenin yasama organı Meclis ve Senato'dan oluşmaktadır. Senato 47 üyeden oluşmaktadır. Bunların 15 üyesini Cumhurbaşkanı seçerken geriye kalan üyeleri yerel meclisler seçmektedir. Yasama organının diğer kanadını oluşturan Meclis ise 107 üyeden oluşmaktadır. 98 milletvekili siyasal partilerin aday listelerinden seçimle belirlenirken, 9 milletvekili ise Kazakistan Halklar Asamblesi tarafından seçilmektedir. 20 Mart 2016'da gerçekleşen son seçimde Nur Otan Partisi % 82,15, Ak Jol Partisi % 7,18 ve Komünist Halk Partisi %7,14 oy alarak barajı geçmişlerdir. Bu üç partinin bulunduğu mecliste Başbakan Karim MASSİMOV'un kurduğu hükümet,

buluo_47 (E.T.: 03.11.2018)

6 Ticaret Bakanlığı, Azerbaycan Genel Ekonomik Durum, [https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159556&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=4930103607974208&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=bojfv2ct_48#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D4930103607974208%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159556%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state=bojfv2ct_52](https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159556&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=4930103607974208&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=bojfv2ct_48#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D4930103607974208%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159556%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbojfv2ct_52) (E.T.: 03.11.2018)

meclisin güvenoyunu alıp görevine devam etmiştir.^{7 8}

2018 yılı sonunda nüfusunun 18 milyon 463 bine ulaşması beklenen Kazakistan, genç bir nüfusa sahiptir. 60 yaş ve üstü grubu, ülke nüfusunun onda birine tekabül etmektedir. Kazakistan ile ilgili önemli bir başka unsur göç olayıdır. Bağımsızlığını ilan etmesinden sonraki ilk on yılda aşırı bir şekilde dışarıya göç veren Kazakistan, son yıllarda başta komşu ülkeleri ve Çin olmak üzere göç almaktadır. Az oranda olmakla birlikte birçok etnik unsur barındırmaktadır. Ülke nüfusunun yüzde 65'ini Kazaklar oluşturmaktadır. Ülkede Kazaklardan sonra en fazla nüfusa sahip etnik yapı ise Ruslar(%21,8)'dir.

Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri içinde Rusya'dan sonra en yüksek kişi başı GSYİH'e sahip ülkedir. 2018 tahminlerine göre kişi başı GSYİH'si 9.709 dolar olan Kazakistan ekonomisinin bu yıl yüzde 3.16 büyüme gerçekleştirmesi beklenmektedir. Ülke ekonomisinde öne çıkan sektör petrol sektörüdür. Kazakistan'da sanayi üretiminin yarısından çoğunu petrol oluşturmaktadır. Petrolden sonra öne çıkan sektörler ise metal işleme ve çelik üretimidir. Kazakistan yönetimi bu sektörlerden elde ettiği gelirleri diğer sektörlerle yatırım yaparak diğer sektörlerin ekonomideki payını artırmayı hedeflemektedir.

Kazakistan, Orta Asya ülkeleri içerisinde yabancı yatırımların en fazla yapıldığı ülke konumundadır. Bu bölgedeki doğrudan yabancı yatırımların en az yüzde 80'ini Kazakistan'a yapılmıştır. Bu yatırımlarda öne çıkan sektör hidrokarbondur. Hidrokarbon sektörü, ülke ekonomisinde yüksek katma değer yaratmaktadır. Ülke yönetiminin hazırladığı '2030 Stratejisi', Kazakistan ekonomisinin güçlü bir yapıya ulaşmasını sağlayacaktır.

Kırgızistan

Orta Asya'nın kuzeydoğusunda yer alan Kırgızistan, bağımsızlığını 31 Ağustos 1991 tarihinde ilan etmiştir. Kırgızistan, hükümet sistemi

7 Ticaret Bakanlığı, Kazakistan Genel Bilgiler, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160332&contentTitle=Genel+Bilgiler&_adf.ctrl-state=5sb3wn4rn_28&_afLoop=5003425316308762&_afWindowMode=0&_afWindowId=4v3mrti4d#!%40%40%3F_afWindowId%3D4v3mrti4d%26_afLoop%3D5003425316308762%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160332%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D5sb3wn4rn_36 (E.T.: 04.11.2018)

8 MFA, Kazakistan Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunu-mu.tr.mfa> (E.T.: 04.11.2018)

açısından bakıldığında diğer Türk Cumhuriyetleri'nden ayrılmaktadır. Bağımsızlığının ilanından 2010 yılına kadar ülke, başkanlık sistemiyle yönetilmiştir. 2010 yılının Nisan ayında çıkan halk hareketlerinin sonucunda ülke yönetiminde değişiklikler gerçekleşmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Bakiyev görevden uzaklaştırıldıktan sonra onun yerine muhalefet lideri Otunbayeva geçmiştir. Otunbayeva'nın öncülüğünde hazırlanan anayasanın 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilmesiyle parlamenter sisteme geçilmiştir.⁹

Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanlık makamında, geçen yıl 15 Ekim'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde geçerli sayılan oyların yüzde 54'ünü alan Sooronbay CEENBEKOV bulunmaktadır.¹⁰ Ülkenin başbakanı ise Sosyal Demokrat Parti, Kırgızistan Partisi ve Bir Bol Partisi ve Cumhuriyet-Atayurt Partisi'nin oluşturduğu koalisyonun hükümet kurması için ortak aday gösterdikleri Muhammedkalıy ABILGAZİYEV'dir. Abılgaziyev, bu yıl Nisan ayında başbakan olmuştur.¹¹ Ülkenin yasama organına baktığımızda ise 120 milletvekilinden oluşan Kırgızistan parlamentosunda altı parti bulunmaktadır. Bunlar; Sosyal Demokrat Partisi, Cumhuriyet Ata Curt Partisi, Kırgızistan Partisi, Önüğü (İlerleme) Partisi Bir Bol (Birlik) Partisi ve Sosyalist Ata Meken (Ata vatan) Partisi'dir. Mecliste üstün çoğunluğa sahip olan bir parti bulunmamaktadır.¹²

Genç bir nüfusa sahip olan Kırgızistan'ın nüfusu 6 milyon 389 bindir. Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 65'i 15 – 64 yaş grubundan oluşmaktadır.¹³ Kırgızistan'ın etnik yapısına bakıldığında nüfusun yüzde 72'sinin Kırgızların olduğu görülmektedir. Kırgızlardan sonra öne çıkan etnik yapılar ise Özbekler (14,6) ve Ruslar(6,4)'dir.

7.588 milyon dolarlık bir GSYİH'si olan Kırgızistan ekonomisinin bu yıl

9 MFA, Kırgızistan Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunu-mu.tr.mfa> (E.T.: 04.11.2018)

10 MFA, Kırgızistan Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-goru-numu.tr.mfa> (E.T.: 04.11.2018)

11 Akşam Gazetesi, (2018, 05 Nisan), Kırgızistan'ın Yeni Başbakanı Abılgaziyev Oldu, <https://www.aksam.com.tr/dunya/kirgizistanin-yeni-basbakani-abilgaziyev-oldu/haber-728092> (E.T.: 04.11.2018)

12 Timetürk, (2015, 05 Ekim), Kırgızistan'daki Milletvekili Seçimleri, <https://www.timeturk.com/kirgizistan-daki-milletvekili-secimleri/haber-67654> (E.T.: 04.11.2018)

13 Ticaret Bakanlığı, (2018), Ülkeler Profili: Kırgızistan, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disilliskiler/ulkeler/ulke-detay/K%C4%B1rg%C4%B1zistan?_afLoop=5074067162637508&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=bguj119xt_18#!%40%40%3F_afWindowId%3D-null%26_afLoop%3D5074067162637508%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbguj119xt_22 (E.T.: 04.11.2018)

yüzde 3.34 oranında büyümesi beklenmektedir. Bu büyümeyle ülkede kişi başı GSYİH 1.188 dolar olması öngörülmektedir.¹⁴ Ülke ekonomisinde 2017 yılı içerisindeki sektörel dağılımına bakıldığında birinci sırada hizmet sektörünün olduğu görülmektedir. Hizmet sektörü, Kırgızistan ekonomisinde yüzde 53'lük bir paya sahip bulunmaktadır. İkinci sırada yüzde 32.5'lik bir payla sanayi sektörü yer almaktadır. Tarım sektörü ise ekonomide yüzde 14.3'lük bir paya sahip olmaktadır.¹⁵

Özbekistan

Orta Asya'nın merkezinde yer alan Özbekistan, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkenin hükümet şekli başkanlık sistemidir. Bağımsızlığından 2016 yılına kadar ülkenin yönetiminde İslam KARİMOV bulunmuştur. Karimov'un ölmesinden sonra 4 Aralık 2016 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Şevket Mirziyoyev kazanmış ve Cumhurbaşkanlık görevine gelmiştir.¹⁶ Özbekistan'ın yasama organına baktığımızda ikili bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri yasama meclisi diğeri senatodur. Yasama meclisi 120 milletvekilinden oluşmaktadır ve beş yılda bir seçimler yenilenmektedir. Yasama organının diğerkanaadı olan senato ise 100 üyeden oluşmaktadır. Senato'nun on altı üyesini Cumhurbaşkanı seçmekte olup, geriye kalan seksen dört senatörü ise yerel meclisler seçmektedir.¹⁷

Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla nüfusa sahip olan Özbekistan'ın toplam nüfusu 32 milyon 513 bindir.¹⁸ Ülkenin nüfusu, bu bölgedeki diğerk Türk Cumhuriyetleri'nin nüfuslarının toplamına yakındır. 2050 yılına gelindiğinde Özbekistan nüfusunun 45-50 milyona ulaşması

14 Ticaret Bakanlığı, (2018), Ülkeler Profili: Kırgızistan, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/K%C4%B1rg%C4%B1zistan?_afLoop=5074067162637508&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=bguj119xt_18#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5074067162637508%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbgaj119xt_22 (E.T.: 04.11.2018)

15 Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2018) Kırgız Bülteni.

16 MFA, (2018), Özbekistan Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (E.T.: 05.11.2018)

17 Abbas Karaağaçlı, Özbekistan'ın Siyasal Sistemi, <http://www.bilgesam.org/incele/186/-ozbekistan%E2%80%99in-siyasal-sistemi/#.W-ICctUzblU> (E.T.: 05.11.2018)

18 Ticaret Bakanlığı, (2018), Ülkeler Profili: Özbekistan, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan?_adf.ctrl-state=bm65rq69d_1&_afLoop=5092750277537244&_afWindowMode=0&_afWindowId=fafwxvlc8#!%40%40%3F_afWindowId%3Dfafwxvlc8%26_afLoop%3D5092750277537244%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbm65rq69d_5 (E.T.: 05.11.2018)

öngörülmektedir. Genç bir nüfusu olan Özbekistan'ın yüzde 56'sı 25 yaş altındadır.¹⁹ Ülkenin etnik yapısını ele aldığımızda nüfusun yüzde sekseni Özbeklerdir. Özbeklerden sonra öne çıkan üç etnik ise Ruslar (%5,5), Tacikler (%5) ve Kazaklar(%3)'dür.

Özbekistan'ın siyasal ve nüfus yapısını inceledikten sonra ekonomik yapısına geçtiğimizde ülkenin dışa kapalı ve merkezizetçi bir ekonomiye sahip olduğu görülmektedir. Bu özelliği sebebiyle bölgede ve dünyada gerçekleşen olaylardan daha geç ve dolaylı etkilenmektedir. Yaklaşık 40 milyon dolar GSYİH'si olan Özbekistan'ın bu yıl yüzde 5 dolaylarında büyüme gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bunun yanında kişi başı GSYİH'nin 1.238 dolar olması öngörülmektedir.²⁰

Özbekistan yer altı kaynakları bakımından zengin bir ülke konumundadır. Önemli düzeyde doğal gaz, petrol ve altın madenleri bulunmaktadır. Dünyada altın üretiminde 7. sırada yer almaktadır. Bu özelliğinin yanında Özbekistan, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri içerisinde en iyi sulu tarımın yapıldığı ülke konumundadır. Ülkenin toprakları su ve iklim bakımından her çeşit tarım ürününün yetiştirilmesine uygundur. Özbekistan pamuk üretiminde tüm ülkeler arasında 3. sırada bulunmaktadır.²¹

Türkmenistan

Orta Asya'nın güneyinde yer alan Türkmenistan devleti, bağımsızlığını 27 Ekim 1991 tarihinde kazanmıştır. Bağımsızlığının dördüncü yılında Türkmenistan adına önemli bir gelişme gerçekleşmiştir. Bu önemli gelişme, BM Genel Kurulu'nda alınan kararla Türkmenistan'a 'Daimi Tarafsız Ülke'

19 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan Genel Bilgiler, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan/html-viewer-ulkeler?-contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160706&contentTitle=Genel+Bilgiler&.adf.ctrl-state=bm65rq69d_90&.afLoop=5092752765795729&.afWindowMode=0&.afWindowId=rjsf0hqji#!%40%40%3F_afWindowId%3Drjsf0hqji%26_afLoop%3D5092752765795729%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160706%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dbm65rq69d_98 (E.T.: 05.11.2018)

20 Ticaret Bakanlığı, (2018), Ülkeler Profili: Özbekistan, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan?.adf.ctrl-state=60hki7tif_1&.afLoop=5103560453202186&.afWindowMode=0&.afWindowId=15golbakrm#!%40%40%3F_afWindowId%3D15golbakrm%26_afLoop%3D5103560453202186%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D60hki7tif_5 (E.T.: 05.11.2018)

21 <http://www.bilgesam.org/incele/186/-ozbekistan%E2%80%99in-siyasal-sistemi/#.W-ICctUzbiU>

statüsünün tanınmış olmasıdır. Türkmenistan'da tarafsızlık statüsü, devletin en temel ilkelerinden biri olmakta ve ülke yönetimi tarafsızlık ilkesinin zedeleneceğini düşündüğü uygulamalardan kaçınılmaktadır.

Başkanlıksistemiyle yönetilen Türkmenistan'ın devlet başkanı Gurbangulu BERDİMUHAMMEDOV'dur. Geçen yıl 12 Şubat'ta yapılan sekiz adayın yarıştığı devlet başkanı seçiminde Berdimuhammedov, geçerli oyların yüzde 97,69'unu almıştır. 2016 yılında anayasada yapılan değişiklik ile devlet başkanlığı görev süresi yedi yıl olmuştur.²² Ülkenin yasama organı Türkmen Meclisi 125 milletvekilinden oluşmaktadır. Beş yılda bir olan parlamento seçimi en son geçtiğimiz mart ayında gerçekleşmiştir. Ülkede ikinci kez yapılan çok partili seçimlere Sanayici ve Girişimciler Partisi, Agrar Partisi ile Demokrat Parti katılmıştır.²³

Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yüz ölçümü bakımından en büyük dördüncü ülke olan Türkmenistan'ın nüfusu 5 milyon 770 bindir. Türkmenistan diğer ülkelere nazaran nüfus yoğunluğu düşük bir ülkedir. Türkmenistan devleti genç bir nüfusa sahiptir. Ülke nüfusunun yüzde 28,9'u 0-14 yaş, yüzde 66,9'u 15-64 yaş arasında, yüzde 4,3'ü ise 65 yaş üzerindedir.²⁴ Ülkenin etnik yapısına bakıldığında nüfusun yüzde 85'inin Türkmenlerden oluştuğu görülmektedir. Ülkede Türkmenlerden sonra sırasıyla Özbekler (%5) ve Ruslar (%4) çoğunluk oluşturmaktadır.²⁵

Türkmenistan devleti, zengin enerji kaynakları ve tarım alanları ile öne çıkan ülkelerden biridir. Ülkede fazla miktarda doğal gaz ve petrol kaynakları bulunmaktadır. Ülkenin tarım sektörünü incelediğimizde ise pamuk ön plana çıkmaktadır. Ülkedeki tarım alanlarının yarısından çoğunda pamuk ekimi gerçekleştirilmektedir. Dünyanın dokuzuncu en büyük

22 NTV, (2017, 13 Şubat), Türkmenistan'da Berdimuhammedov Yeniden Başkan Seçildi, <https://www.ntv.com.tr/dunya/turkmenistanda-berdimuhammedov-yeniden-baskan-secildi,zlRnpUqOXkiqB0r5DYUeeg> (E.T.: 05.11.2018)

23 Memleket E-Gazete, (2018, 25 Mart), Türkmenistan'daki Parlamento Seçimleri, <http://www.memleket.com.tr/turkmenistandaki-parlamento-secimleri-1357937h.htm> (E.T.: 05.11.2018)

24 Ticaret Bakanlığı, (2018), Türkmenistan Genel Bilgiler, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrkmenistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160950&contentTitle=Genel%20Bilgiler&_afLoop=5173819279292811&_afWindowMode=0&_afWindowId=sdgw588ow%26_ctrl-state=16zi2gz3ap_154#!%40%40%3F_afWindowId%3Dsdgw588ow%26_afLoop%3D5173819279292811%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160950%26contentTitle%3DGenel%2BBilgiler%26_afWindowMode%3D0%26_ctrl-state%3D16zi2gz3ap_158 (E.T.: 05.11.2018)

25 MFA, (2018), Türkmenistan Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-kunyesi.tr.mfa> (E.T.: 05.11.2018)

pamuk üreticisi konumunda olan Türkmenistan, yıllık 1 milyon ton civarında pamuk üretimini gerçekleştirmektedir.

Türkmenistan'ın GSYİH'si 42 milyon 353 bin dolardır. Bu yıl yüzde 6.19'luk bir büyüme ile ülkenin kişi başı GSYİH'si 7 bin 341 dolar olması beklenmektedir.²⁶ Ülke yönetimi hazırladığı stratejik planlar ile birlikte kalkınmayı hızlandırmayı amaçlamaktadır. Ekonomide devletin hakimiyetinden daha çok pazar odaklı bir ekonomik sisteme geçiş için reformlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Türkmenistan ekonomisinde öne çıkan bir başka unsur ise özelleştirme programıdır. 2013 yılında faaliyete geçen özelleştirme programı, kamudaki enerji sektörü haricindeki varlıkların 2020 senesine kadar yüzde yetmişinin satışının gerçekleşmesini hedeflemektedir. Ülkede enerji sektörü, ormancılık, su kaynakları ve havacılık alanlarında devlet hisselerinin satışına izin verilmemektedir.²⁷

Türkiye – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülkedir. Türkiye, ortak tarih ve kültürel değerlere sahip olduğu bu ülkelerle siyasal, ekonomik ve kültürel başta olmak üzere birçok alanda işbirliği içerisinde bulunarak ilişkilerini daima sıcak tutmayı amaçlamıştır. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik oluşturduğu stratejik plan ve programlar ile her zaman bu ülkelerin en önemli ortaklarından biri olmuştur. Bu bölümde Türkiye'nin ekonomi (ticaret) ağırlıklı olmak üzere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile olan ikili ilişkileri ele alınmaktadır. Aynı zamanda bu bölümde Türkiye'nin bu ülkeler ile olan ikili ilişkilerindeki temel fırsatlar ve zorluklar belirlenmekte ve değerlendirilmektedir.

26 Ticaret Bakanlığı, (2018), Ülkeler Profili: Türkmenistan, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrkmenistan?_afLoop=5173788091100976&_afWindowMode=0&_afWindowId=13sais5vmc%26_adf.ctrl-state=16zi2gz3ap_18#!%40%40%3F_afWindowId%3D13sais5vmc%26_afLoop%3D5173788091100976%26_adf.ctrl-state%3D16zi2gz3ap_22 (E.T: 05.11.2018)

27 Ticaret Bakanlığı, (2018), Türkmenistan Genel Ekonomik Durum, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrkmenistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160957&contentTitle=-Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=5180795996416850&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=cg72ze91_156#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5180795996416850%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160957%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dcg72ze91_160 (E.T: 05.11.2018)

Türkiye – Azerbaycan İlişkileri

Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin ikili ilişkileri çok boyutlu olduğu gibi aynı zamanda stratejik düzeyde bulunmaktadır. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı Aliyev'in birbirleri ile olan samimi ilişkileri iki ülkenin işbirliklerine yansımaktadır. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerde verilen dostluk ve birlik mesajları iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerinin gelişmeye devam edeceğinin büyük bir göstergesidir.

Türkiye – Azerbaycan iki ülke arasındaki dış ticaret seyrine geçmeden önce Azerbaycan'ın dış ticaret politikasına bakıldığında en önemli unsurun enerji olduğu görülmektedir. Azerbaycan devletinin gerçekleştirdiği ihracatın yüzde 90'ını petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde de enerji ön plana çıkmaktadır. Türkiye gaz ihtiyacının yüzde 20'sini Azerbaycan'dan karşılamaktadır. Azerbaycan'da bulunan petrol üretimi – dağıtımı boru hatlarından biri Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıdır. Toplam ithalatının yüzde 20 – 25'i enerji ithalatı olan Türkiye için bu boru hattı büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye bu boru hattıyla hem enerji güvenliğini sağlamak hem de Batı ülkelerine enerji sevkiyatı ile ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. TANAP, BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum) vb. enerji projeleriyle birlikte iki ülke arasındaki stratejik işbirliği artmaktadır.

Türkiye - Azerbaycan dış ticaret değerleri, Azerbaycan'ın bağımsızlığından 2013 yılına kadar her yıl genellikle artarken; 2013 yılı sonrasında 2017 yılına kadar bir düşüş gerçekleşmiştir. Geçen yılın ilk altı ayı ile bu yılın ilk altı ayını kıyasladığımızda ihracat ve ithalatın arttığı görülmektedir. Geçen yıl düzenlenen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında imzalanan altı anlaşma ile iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi gelecek yıllarda yüksek oranda artış potansiyeline sahiptir. Azerbaycan'ın 2017 dış ticaret verilerinde ülke ithalatının 7 milyar 619 milyon dolar olduğu bilinmektedir. Türkiye, Azerbaycan ithalatının ülke sıralamasında Rusya'nın ardından ikinci sırada bulunmaktadır.²⁸ Türkiye, bu alanda Rusya ile yarışırken zorlanmaktadır. Çünkü Rusya, Azerbaycan'a gümrüksüz mal

28 Ticaret Bakanlığı, (2018), Azerbaycan Dış Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disilliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159559&contentTitle=D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret&_afLoop=5256281155663956&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=c7zxnchml_21#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5256281155663956%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159559%26contentTitle%3DD%25C4%25B1%25C5%259F%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dc7zxnchml_25 (E.T.: 06.11.2018)

ihraç etmesiyle büyük bir avantaj elde etmektedir. Türkiye'ye uygulanan yüksek gümrük vergisi oranının düşürülmesi hususunda Azerbaycan temsilcileriyle birlikte bir çalışmanın yapılması gerekmektedir.²⁹

Tablo 1.

Türkiye - Azerbaycan Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2013	2.961	334	3.294
2014	2.876	291	3.167
2015	1.899	232	2.131
2016	1.286	278	1.564
2017	1.358	351	1.709
2017 (Ocak-Temmuz)	747	212	959
2018 (Ocak - Temmuz)	853	240	1.092

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 2.

Azerbaycan Dış Ticareti (2017) (Milyon Dolar)

İhracat	İthalat	Hacim
16.524	7.619	24.413

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

29 Ticaret Bakanlığı, (2018), Azerbaycan: Türkiye ile Ticaret https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159561&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5248949625721639&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=1bljmgc2dx_819#!%40%40%3F_afWindowId%3D-null%26_afLoop%3D5248949625721639%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159561%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2B-Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1bljmgc2dx_823 (E.T.: 06.11.2018)

Tablo 3.

Azerbaycan İthalatında Ülke Sıralaması (2017)

Ülkeler	Payları (%)
Rusya	25.4
Türkiye	17.8
Çin	5.1
ABD	4.7

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Azerbaycan ülke yönetimi, petrol dışındaki diğer sektörlerin gelişmesini ve bu sektörlerin ekonomideki paylarını artırmayı amaçlamaktadır. Petrol ve doğal gazdan elde edilecek gelirlerin diğer sektörlerin yatırımlarında kullanılması planlanmaktadır. Tarım, hayvancılık, yol, su, enerji nakil hatları, sağlık hizmetleri ve çevre sağlığı sektörleri Azerbaycan yönetimi tarafından öncelik tanınan yatırım alanları olarak belirlenmiştir. Türk iş adamları ve girişimcileri iyi bir planlama sonucunda bu belirlenen öncelikli alanlara yatırımlar gerçekleştirerek bu fırsattan faydalanmalıdır.

30

Azerbaycan devletinin kalkınmasında ve ülkeye yapılacak dış yatırımların gerçekleşmesinde karşılaşılan sorunlardan birisi de ülkede serbest piyasa ekonomi mantığının gelişmemiş olmasıdır. Ülke ekonomisinde tekelci iktisadi yaklaşımların olduğu görülmektedir. Türk iş adamları son yıllarda müteahhitlik alanında bu sorunla karşılaşmaktadır. Bugüne kadar birçok projeyi başarıyla tamamlamış olan Türk müteahhit firmaları son dönemlerde ihaleler kazanamamaktadır. Azerbaycan'da yerli firmaların tecrübe kazanması ve tekeli yapının varlığı Türk firmalarını olumsuz etkilemiştir. Türk firmalarının iş alma olasılıklarını artırabilmek için ülkenin yerli firmaları ile işbirliği içerisinde bulunmaları gerekmektedir.³¹

30 Ticaret Bakanlığı, (2018), Azerbaycan Doğrudan Yabancı Yatırımlar, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159558&contentTitle=Do%2C%9Frudan%20Yabanc%2C%2B1%20Yat%2C%2B1r%2C%2B1mlar&_afLoop=5249639988653439&_afWindow-Mode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=1bljmgc2dx_840#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5249639988653439%26contentId%3DUCM%2523d-DocName%253AEK-159558%26contentTitle%3DDo%25C4%259Frudan%2BYa-banc%25C4%25B1%2BYat%25C4%25B1r%25C4%25B1mlar%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1bljmgc2dx_844 (E.T.: 06.11.2018)

31 Ticaret Bakanlığı, (2018), Azerbaycan: Türkiye ile Ticaret, <https://eb.ticaret.gov.tr>

Azerbaycan’da tüketici davranışlarına göre çeşitli tüketici gruplar ve sınıflandırmalar bulunmaktadır. Tüketicileri alt, orta ve üst sınıf diye üç gruba ayıracak olursak Türk girişimcilerinin üst sınıfa odaklanması daha sağlıklı olacaktır. ‘Yeni Azeriler’ olarak da tanımlanan bu üst sınıfın çok yüksek fiyatlı ürünleri aşırı bir şekilde tüketmeleri dikkat çekmektedir. Bu üst sınıf içinde bulunan tüketicilere hitap edecek ürünler ve hizmetler sunup sonrasında markalaşmaya gitmek ülkeye yapılacak Türk ihracatının artmasına büyük katkıda bulunacaktır.³²

Türkiye- Kazakistan İlişkileri

Türkiye’nin Orta Asya coğrafyasındaki en önemli siyasi ve ekonomik ortaklarından biri Kazakistan’dır. İki ülkenin ilişkileri ve işbirliği karşılıklı üst düzey ziyaretler ve çok sayıda yapılan anlaşma ile birlikte gelişmiştir. Siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde iki devletin cumhurbaşkanlarının katkısı da fazladır. Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti Ankara’da Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in heykeli açılmıştır. Kırşehir ilinde ise bir caddeye Nazarbayev’in ismi verilmiştir. Kazakistan’ın başkenti Astana’da ise Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı olan Atatürk’ün anıtı bulunmaktadır. Bunların hepsi, iki ülkenin sıcak ve samimi ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir.³³

Türkiye – Kazakistan ilişkileri 2009 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaretinde imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması ile Kazakistan’ın bağımsızlığından sonra

tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159561&contentTitle=T%2C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5248949625721639&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=1bljmgc2dx_819#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5248949625721639%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159561%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_afdf.ctrl-state%3D1bljmgc2dx_823 (E.T.: 06.11.2018)

32 Ticaret Bakanlığı, (2018), Azerbaycan Pazar ile İlgili Bilgiler, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159562&contentTitle=Pazar%20ile%20C4%B0lgili%20Bilgiler&_afLoop=5260835498705990&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=c7zxnhtml_62#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5260835498705990%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159562%26contentTitle%3DPazar%2Bile%2B%25C4%25B0lgili%2BBilgiler%26_afWindowMode%3D0%26_afdf.ctrl-state%3Dc7zxnhtml_66 (E.T.: 06.11.2018)

33 Tüymebayev C. , (2013), Kazakistan-Türkiye: Kardeşlik ilişkilerinden Stratejik Partnerliğe, <http://ekoavrsya.net/Duyuru.aspx?did=121&lang=TR> (E.T.: 06.11.2018)

ilk defa stratejik bir boyuta taşınmıştır. Bunun devamında 2012 yılının Mayıs ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, o dönem başbakan sıfatıyla Kazakistan'a yaptığı resmi ziyarette Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur ve sonrasında o yıl içinde Ekim ayında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı yapılmıştır. Konseyin ikinci toplantısı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2015 yılında Kazakistan'a yaptığı ziyareti esnasında gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı ile iki ülkenin stratejik birlikteliğinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.³⁴

Türkiye - Kazakistan dış ticaret değerlerine baktığımızda Türkiye aleyhine bir durumla karşılaşmaktadır. Son beş yıl içinde Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracat rakamlarında düşüş görülmektedir. Geçen yılın ilk yarısı ile bu yılın ilk yarısını kıyasladığımızda Kazakistan'a ihracatımızın yine düşmekte olduğu görülmektedir. Bunun tersine son üç yıldır Kazakistan ithalat rakamlarımız artış göstermektedir.³⁵ 2017 yılında Kazakistan'ın ithalatı 29.3 milyar dolardır. Türkiye'nin Kazakistan'ın toplam ithalatındaki payı yüzde 2.5'tur. Türkiye bu payı ile Kazakistan'a ithalat yapan ülkeler sıralamasında yedinci sırada bulunmaktadır.³⁶ Kazakistan'a en fazla yatırım yapan ülkelerden biri olan Türkiye için bu göstergeler hoş karşılanmayacak niteliktedir.

34 MFA, (2018), Türkiye - Kazakistan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa (E.T.: 06.11.2018)

35 Ticaret Bakanlığı, (2018), Kazakistan: Türkiye ile Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/html-viewer-ulkeler?-contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160336&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5264978294211953&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=c7zxnchml_816#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5264978294211953%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160336%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_afdf.ctrl-state%3Dc7zxnchml_820 (E.T.: 06.11.2018)

36 Ticaret Bakanlığı, (2018), Kazakistan Dış Ticareti, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/html-viewer-ulkeler?-contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160334&contentTitle=D%C4%B1%25C5%259F%20Ticaret&_afLoop=5264512699270408&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=c7zxnchml_753#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5264512699270408%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160334%26contentTitle%3DD%25C4%25B1%25C5%259F%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_afdf.ctrl-state%3Dc7zxnchml_757 (E.T.: 06.11.2018)

Tablo 4.

Türkiye - Kazakistan Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2013	1.039.382	3.106.139	4.145.521
2014	977.487	2.453.438	3.430.925
2015	750.027	1.389.643	2.139.670
2016	623.715	1.334.646	1.958.361
2017	746.244	1.677.932	2.424.177
2017 (Ocak -Temmuz)	442.419	903.055	1.345.474
2018 (Ocak - Temmuz)	416.489	1.175.436	1.592.425

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 5.

Kazakistan Dış Ticareti (2017) (Milyar Dolar)

İhracat	İthalat	Hacim
48.3	29.3	77.6

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 6.

Kazakistan İthalatında Ülkeler Sıralaması (2017)

Ülkeler	Payları (%)
Rusya	39.1
Çin	16.0
Almanya	5.1
ABD	4.3
Türkiye (7.)	2.5

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Türkiye - Kazakistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısında "Yeni Sinerji - Ortak Ekonomi Programı" kabul edilmiştir. Bu programla birlikte ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknik işbirliğinin

artırılması, yeni alanlarda işbirliğinin başlatılması, tarafların kamu ve özel sektörleri arasındaki iletişimin kuvvetlendirilmesi ve öncelikli sektörlerde yatırım programlarının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Geçen yıl iki ülke arasında Yeni Sinerji-Ortak Ekonomi Programı' 2017-2020 Eylem Planı protokolü imzalandı. Bu protokol, ticaret hacmi 590 milyon dolar olan 26 yatırım projesini içermektedir.³⁷ Geçtiğimiz Eylül ayında Kazakistan'da bu program yeniden düzenlenerek 2018 -2020 Eylem Planı uygulamaya konulmuştur.³⁸

Kazakistan'da 1996 yılında uygulamaya konulan bir kanunla birlikte Serbest (Özel Ekonomik) Bölgelerin alt yapısı oluşturulmuştur. Özel ekonomik bölgeler en fazla 10 yıllığına kurulabilmektedir. Bu bölgelerde yabancı şirketler ile Kazak şirketler eşit haklara sahip olmaktadır. Kazakistan'da oluşturulan her bir serbest bölge, özel bir sektörün gelişimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bölgelerde yer alan şirketler kurumlar vergisi, mülkiyet (toprak) vergisi ve KDV (ithalat işlemlerinde) gibi çeşitli vergilerden 10 sene süre ile muaf tutulmaktadır. Bunun yanında yatırımcılar için gümrük ödemelerinde önemli ayrıcalıklar ve muafiyetler tanınmaktadır.³⁹ Türk girişimcilerin sektör analizi yaptıktan sonra özel ekonomik bölgelere yatırım yapması ile bu fırsatlardan yararlanması Türkiye'nin ihracatına büyük katkı sağlayacaktır.

Kazakistan'da Türk iş adamlarının ve girişimcilerin karşılaştığı belli zorluklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki bürokrasinin fazla olmasıdır. Rekabetin yoğun olduğu bir alanda bürokrasiye takılıp zaman kaybına uğramak büyük bir kayıp olmaktadır. Çünkü zaman kaybının bir sonraki evresi hem kazanç kaybına hem de maliyet artışına neden olmaktadır. Bundan dolayı resmi işlemler hususunda iyileştirmeler yapılması

37 Sabah Gazetesi, (2017,10 Eylül), Kazakistan'la 26 Ortak Proje, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/09/10/kazakistanla-26-ortak-proje> (E.T: 06.11.2018)

38 Kazakistan.KZ, (2018, 13 Eylül), Nazarbayev Türk İşadamlarını Kazakistan'a Davet Etti, <http://www.kazakistan.kz/nazarbayev-turk-isadamlarini-kazakistana-davet-etti/> (E.T: 06.11.2018)

39 Ticaret Bakanlığı, (2018), Kazakistan: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3A-EK-160333&contentTitle=Do%25C4%25B1%20Yat%25C4%25B1%20Yat%25C4%25B1m%25C4%25B1mlar&_afLoop=5274338453130123&_afWindow-Mode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=c7zxnchml_868#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5274338453130123%26contentId%3DUKM%2523d-DocName%253AEK-160333%26contentTitle%3DDo%25C4%259Frudan%25B1%25C4%25B1%20Yat%25C4%25B1%20Yat%25C4%25B1m%25C4%25B1mlar%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dc7zxnchml_872 (E.T: 06.11.2018)

gerekmektedir.

Türk iş adamlarının ve girişimcilerin karşılaştığı bir başka sorun ise Kazakistan'da yasal altyapısının henüz tamamlanmış olmaması ve mevzuatlarda sık sık değişiklikler yapılmasıdır. Türk şirketleri belli bir fizibilite ve kaynak oluşturma çalışmaları sonrasında yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Mevzuatta yapılan bir değişiklik ile oluşan yeni durumda Türk şirketleri mağdur durumda kalabilmektedir. Mali açıdan büyük sorunlarla karşı karşıya kalabilme ihtimalleri bulunmaktadır.

Kazakistan'da karşılaşılan üçüncü sorun ise taşımacılık sorunudur. İki ülke arasındaki mesafenin fazla olması büyük bir maliyet oluşturmaktadır. Karayolları ve demiryolları hatlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bakü – Tiflis – Kars demiryolu hattına entegre edilebilecek bir hat hem taşımacılık maliyetlerinin azalmasını sağlayacak hem de zaman kazancı sağlayacaktır.

Kırgızistan

Türkiye – Kırgızistan arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel, askeri vb. çeşitli alanlardaki ilişkiler, stratejik ortaklık düzeyinde bulunmaktadır. İki ülke arasında stratejik ortaklığı oluşturan temel belgeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1997 senesinde imzalanan “Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması”dır. İkinci temel belge 1999 yılında yayımlanan “Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla” bildirisidir. Üçüncüsü ise 2011 yılında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasına ilişkin ortak açıklamadır.

İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler iyi bir seviyededir. Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan'ın demokratikleşme sürecini önemli bulmaktadır. Bu sürecin başından itibaren siyasal her alanda Kırgızistan'ı destekleyici bir davranış içerisinde yer almaktadır. Kırgızistan'ın siyasal istikrarı ve kalkınması, bölgedeki diğer ülkeler için de önem arz etmektedir.

Türkiye – Kırgızistan dış ticaret seyrini incelediğimizde karşımıza Türkiye'nin lehine olan bir tablo çıkmaktadır. Kırgızistan'ın ithalatı 2017 yılında 4 milyar 481 milyon dolardır. Türkiye, Kırgızistan ithalatında ülkeler sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Kırgızistan, Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye ülkelerden biridir. Bundan dolayı Rusya ve Kazakistan, belli alanlarda avantaj sahibi olmaktadır. Kırgızistan'ın, sınır komşu ülkesi olan Çin ile iyi düzeyde ekonomik ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan ithalatında ülke sıralamasının mevcut şartlarda

yakın zaman içerisinde değişmesi mümkün gözükmemektedir. Türkiye'nin hedefi Kırgızistan'ın toplam ithalatındaki payını artırmak olmalıdır.

Tablo 7.

Türkiye – Kırgızistan Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2013	388.336	36.964	425.300
2014	421.431	65.648	487.079
2015	294.702	76.858	371.560
2016	308.933	101.067	410.000
2017	343.600	143.794	487.394
2017(Ocak – Temmuz)	142.849	53.556	196.405
2018 (Ocak – Temmuz)	153.601	30.047	183.648

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 8.

Kırgızistan Dış Ticareti (2017) (Milyon Dolar)

İhracat	İthalat	Hacim
1.791	4.481	6.272

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 9.

Kırgızistan İthalatında Ülkeler Sıralaması (2017)

Ülkeler	Payları (%)
Çin	43.5
Rusya	24.7
Kazakistan	9.4
Türkiye	4.8
ABD	3.9

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Geçtiğimiz Eylül ayında iki ülke arasında Kırgızistan’da Türkiye – Kırgızistan İş Forumu gerçekleştirildi. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Ruhsar PEKCAN ve Kırgızistan Ekonomi Bakanı Oleg PANKRATOV’un başkanlığında üç işbirliği anlaşması imzalandı. Bu anlaşmalar ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler iyi bir düzeyde gelişme gösterecektir.⁴⁰

Türk iş adamlarının ve girişimcilerinin Kırgızistan’da karşılaştığı bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki taşımacılık maliyetidir. Taşımacılık maliyetinin azaltılması ile oluşacak kârın yatırıma dönüştürülmesinin ihracata büyük etkisi olacaktır. Ulaşım hatlarının iyileştirilmesi ve ulaşım araçlarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Taşımacılıkta bir diğer sorun ise nakliye ve geçiş ücretlerinin fazla olması ve bunun yanında gümrüklerde yaşanabilen gayri resmi ödemelerdir. Türkiye – Kırgızistan ülkeleri arasındaki karayolu taşıma ücreti yaklaşık 12 bin dolardır.⁴¹ Bu alanda iyileştirmelerin yapılması Türk firmalarının maliyetlerini büyük bir oranda azaltacaktır. Kırgızistan ülkesinde bir başka sorun ise vergi denetlemelerinden sorumlu birimlerin çokluğu ve kontrol amaçlı ziyaretlerin sıklığıdır. Bu sorun, Türk şirketleri için hem maliyet artışına hem de zaman kaybına yol açmaktadır. Bu hususta yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.⁴²

40 Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2018), Kırgızistan ile Ticari İşbirliği Güçleniyor, <http://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-kirgizistan-ile-ticari-is-birli-gucleniyor> (E.T.: 06.11.2018)

41 Ticaret Bakanlığı, (2018), Kırgızistan: Pazar ile İlgili Bilgiler, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/K%C4%B1rg%C4%B1zistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160355&contentTitle=Pazar%20ile%20%C4%B0lgili%20Bilgiler&_afLoop=5320005311755721&_afWindowMode=0&_afWindowId=o729j7jd&_adf.ctrl-state=184na365ee_213#!%40%40%3F_afWindowId%3Do729j7jd%26_afLoop%3D5320005311755721%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160355%26contentTitle%3DPazar%2Bile%2B%25C4%25B0lgili%2BBilgiler%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D184na365ee_217 (E.T.: 06.11.2018)

42 Ticaret Bakanlığı, (2018), Kırgızistan: Türkiye ile Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/K%C4%B1rg%C4%B1zistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160354&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5318272985869663&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_171#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5318272985869663%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160354%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D184na365ee_175 (E.T.: 06.11.2018)

Özbekistan

Özbekistan, sahip olduğu nüfusu, kadim tarihi ve zengin kültürü ile Türkiye için bölgedeki önemli ülkelerden birisidir. İki ülke arasındaki siyasal ilişkilere bakıldığında Özbekistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından 2010'lu yıllara kadar inişli çıkışlı olduğu görülmektedir. Farklı iki dönemde 1993 ve 2003 yıllarında Özbek muhalif lideri Muhammed Salih'in Türkiye'de bulunması, 1999'da Kerimov'a yönelik olduğu belirtilen suikast girişiminde iddiaya göre ekip üyelerinin içinde bir Türk'ün olması ve 2005 yılında Özbekistan ülkesinde yaşanan Andican Katliamı'nda Türkiye'nin BM'de Kerimov yönetimini eleştiren rapora imza atması ve kınaması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2014 yılında Kış Olimpiyat Oyunları'nın düzenlendiği Rusya'nın Soçi şehrinde o dönem başbakan olan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Özbek Cumhurbaşkanı Kerimov bir araya gelerek görüşme yapmışlardır. Bu görüşme sonrasında iki ülke ilişkilerinde yeni bir döneme başlanmış bulunmaktadır.⁴³ 2016 yılında Kerimov'un ölümünden sonra Cumhurbaşkanlık makamına gelen Mirziyoyev gelmiştir. Son iki yılda iki ülke liderinin karşılıklı ziyaretleriyle birlikte ikili ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmiş bulunmaktadır. 2017 yılında düzenlenen Türk - Özbek İş Forumu'nda çeşitli alanlarda 26 anlaşma imzalanmıştır.⁴⁴ Geçtiğimiz Mayıs ayında ise iki ülke yönetimi bir araya gelerek 25 anlaşma daha imzalamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan imza töreni sonrasında önümüzde yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hacminin 5 milyar dolara ulaşmasını hedeflediklerini belirtmiştir.⁴⁵ Bundan sonraki süreçte iki ülkenin isteği ikili ilişkilerin hızlı bir şekilde geliştirilmesidir.

Türkiye - Özbekistan arasındaki dış ticaret değerlerine baktığımızda karşımıza çıkan tablonun Türkiye'nin aleyhine olduğu görülmektedir. Son dönemde Türkiye'nin Özbekistan'a yaptığı ihracatın artmasıyla birlikte ticarete denge noktasına yaklaşma söz konusudur. Geçen yılın ilk altı ayı ile bu yılın ilk altı ayını karşılaştığımızda ihracatta yüzde 50'lik bir artış olduğu görülmektedir. Geçen yıla göre iki ülke arasındaki ticaret hacminde ise yaklaşık yüzde 33'lük bir artış gerçekleşmiştir.⁴⁶ Son yıllarda

43 Aljazeera Türk, (2016, 1 Eylül), Özbekistan'la İnişli- Çıkışlı İlişkiler, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler> (E.T.: 06.11.2018)

44 Anadolu Ajansı, (2018, 12 Şubat) Türkiye-Özbekistan İlişkileri Güçleniyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan-iliskileri-gucleniyor/1060872> (E.T.: 06.11.2018)

45 Milliyet Gazetesi, (2018, 1 Mayıs), Özbekistan ile 25 Anlaşmaya İmza, <http://www.milliyet.com.tr/ozbekistan-ile-25-anlasmaya-imza-siyaset-2659529/> (E.T.: 06.11.2018)

46 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan: Türkiye ile Ticaret, <https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislilikler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160704&contentTitle=T%->

iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinin ülkeler arasındaki ticarete hızlı bir şekilde yansıdığı gözlemlenmektedir. Özbekistan ülkesinin ithalatı 2017 yılında 11.4 milyar dolardır. Özbekistan'a ithalat yapan ülkelerin sıralamasında Türkiye, yüzde 5.8'lik payı ile beşinci sırada yer almaktadır.⁴⁷ Önümüzdeki beş yıl içinde Türkiye'nin Özbekistan'ın toplam ithalatındaki payının iyi bir orana yükselmesi beklenmektedir.

Tablo 10.

Türkiye – Özbekistan Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2013	562,5	815,4	1.377,9
2014	603,0	780,7	1.383,7
2015	488,6	711,6	1.200,1
2016	533,0	709,3	1.242,3
2017	680,1	823,3	1.503,4
2017 (Ocak – Temmuz)	353,4	426,9	780,3
2018 (Ocak – Temmuz)	530,7	506,7	1.037,4

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5320280489609347&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_382#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5320280489609347%26contentId%3DUCM%2523d-DocName%253AEK-160704%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2B-Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_afLoop=5320280489609347&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_386 (E.T: 06.11.2018)

47 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan Dış Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disilliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan/html-viewer-ulkeler?-contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160702&contentTitle=D%4%B1%C5%9F%20Ticaret&_afLoop=5324459103043045&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_466#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5324459103043045%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160702%26contentTitle%3DD%25C4%25B1%25C5%259F%2B-Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_afLoop=5324459103043045&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_470 (E.T: 06.11.2018)

Tablo 11.

Özbekistan Dış Ticareti (2017) (Milyar Dolar)

İhracat	İthalat	Hacim
8.5	11.4	19.9

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 12.

Özbekistan İthalatında Ülke Sıralaması

Ülkeler	Payları (%)
Çin	22
Rusya	22
Kazakistan	10
Güney Kore	10
Türkiye	5.8

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Türkiye'nin Özbekistan ile olan ekonomik ilişkilerinin gelişmesi hususunda çeşitli fırsatlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Özbekistan'da bulunan Serbest (Özel Ekonomik) Bölgeler'dir. Bu bölgeler şirketlere vergi muafiyetleri, özel gümrük rejimi vb. avantajlar sunmaktadır. Bu bölgeye yatırımda bulunmak isteyen yabancı şirketlere azami otuz sene faaliyet gerçekleştirme izni verilmektedir. Yatırım yapan yabancı şirketlere arazi vergisi, varlık vergisi, gelir vergisi gibi çeşitli vergilerde vergi istisnaları uygulanmaktadır. Bu vergi istisnalarının süresi bölgede yatırım yapacak şirketlerin yatırım tutarlarına göre farklılık göstermektedir. Yatırım miktarı 3 - 10 milyon euro olan şirkete 7 yıl, 10- 30 milyon euro ise 10 yıl ve 30 milyon eurodan fazla ise 15 yıl süreyle uygulanmaktadır.⁴⁸ Türk iş adamları ve girişimcilerinin, iyi bir fizibilite çalışması sonucunda

48 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/%-C3%96zbekistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3A-EK-160707&contentTitle=Do%4%9Frudan%20Yabanc%4%B1%20Yat%4%B1r%4%B1mlar&_afLoop=5320450866946217&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_445#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5320450866946217%26contentId%3DUCM%2523d-DocName%253AEK-160707%26contentTitle%3DDo%25C4%259Frudan%2BYabanc%25C4%25B1%2BYat%25C4%25B1r%25C4%25B1mlar%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D184na365ee_449 (E.T: 06.11.2018)

bu bölgelere yatırımlarını gerçekleştirerek iyi kazanç elde etmeleri mümkündür.

Türk iş adamları ve girişimciler için bir başka fırsat ise Ziraat Bank Uzbekistan'dır. Özbekistan'da yabancı sermayeli Utbank ile kurmuş olduğu ortaklık ile 1993 yılından bu yana faaliyette bulunan Ziraat Bankası 2018 yılı başında Utbank'ın hisselerinin tamamını satın almıştır. Bununla birlikte Özbekistan ülkesinin %100 yabancı sermayeli ilk bankası olmuştur. Satın alma işleminin ardından bankanın ismi Ziraat Bank Uzbekistan olarak değiştirilmiştir.⁴⁹ Bu bankanın varlığı Türk şirketleri için büyük önem arz etmektedir. Finansman temininde ve para transfer işlemlerinde hem zaman kaybı yaşanmayacak hem de maliyette bir azalma söz konusu olacaktır.

Özbekistan'da fırsatlar olduğu gibi Türk şirketlerin karşılaştığı zorluklar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki kamunun etkinliğidir. Bu sorun özellikle müteahhitlik işlerinde görülmektedir. Son yıllarda Özbek inşaat firmalarının öne çıktığı ve kamunun etkin olduğu ihalelerde bu yerel firmaların daha şanslı oldukları gözlemlenmektedir. Bu durum Türk şirketlerinin bu iş alanından alacağı payın düşmesine yol açmaktadır. Bu sorunun oluşmasına Özbek ekonomisinin yapısal sorunları da sebep olmaktadır. Türk yetkililerin bu konuyu Özbek yönetime ileterek çözüm yolu oluşturmaları gerekmektedir. Türk iş adamlarının ve girişimcilerin karşılaştığı bir başka zorluk ise vize ve çalışma izni alma ve yenileme problemidir. Özbekistan'a gitmeyi planlayan Türk vatandaşları (30 günlük vize muafiyeti ve diplomatik pasaportlar hariç) vize almak zorundadır. Vize alabilmek için Özbekistan'dan bir davetiyenin temin edilmiş olması gerekmektedir. Ülkede çalışan veya bir üretim faaliyetinde bulunan bir şirketin sahibi olan her Türk vatandaşının, çalışma iznine sahip olsa dahi her üç ay veya altı ayda bir vizesini yenileme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durum, çalışan vatandaşlarımız ve yatırımcılarımız için hem ek maliyet oluşturmakta hem de güvensizlik ortamı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, vize ve çalışma izni yenileme işlemlerinde pasaportların geçici bir süre

49 Ticaret Bakanlığı, Özbekistan Doğrudan Yabancı Yatırımlar, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/%-C3%96zbekistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3A-EK-160707&contentTitle=Do%4%9Frudan%20Yabanc%4%B1%20Yat%4%B1r%4%B1mlar&_afLoop=5328216554237789&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_497#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5328216554237789%26contentId%3DUCM%2523d-DocName%253AEK-160707%26contentTitle%3DDo%25C4%259Frudan%2BYabanc%25C4%25B1%2BYat%25C4%25B1r%25C4%25B1mlar%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D184na365ee_501 (E.T.: 06.11.2018)

Özbek makamlarında bekletilmesi de iş seyahatlerinde zaman kaybına ve dolayısı ile maliyete de yol açmaktadır. Bu konuda yapılacak iyileştirmeler ile ikili ilişkilerde büyük bir yol alınacağı mutlakır.⁵⁰

Türkmenistan

Türkiye – Türkmenistan ülke ilişkileri, “Bir Millet, İki Devlet” temelinde stratejik işbirliğine dayanmaktadır. Türkmenler tarafından “kemik kardeşliği” olarak adlandırılan bu birlik ve beraberlik siyasi, ekonomik ve kültürel vb. çeşitli alanlarda işbirliğine olumlu yansımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, Türkmenistan’ın tarafsızlık ilkesine önem vermekte ve bu hususta Türkmenistan’ı desteklemektedir.⁵¹

İki devlet arasındaki ticaret değerlerine baktığımızda 2014 yılından sonra her yıl ticaret hacminin daraldığı görülmektedir. Geçen yılın ilk yarısı ile bu yılın ilk yarısını karşılaştırdığımızda Türkiye’nin Türkmenistan’a ihracatında yüzde 50’den fazla düşüş gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.⁵² Siyasal ve kültürel alandaki iyi ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde istenilen bir durum gözükmemektedir. Türkmenistan’ın ithalatında ülke sıralamasına baktığımızda Türkiye yüzde 28.4’lük sahip olduğu iyi bir pay ile birinci sırada bulunmaktadır⁵³. Bu payına yüksek paya bakıldığında

50 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan: Türkiye ile Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160704&contentTitle=T%-C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5320280489609347&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=184na365ee_382#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5320280489609347%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160704%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2B-Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D184na365ee_386 (E.T: 06.11.2018)

51 MFA, (2018), Türkiye - Türkmenistan Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (E.T: 06.11.2018)

52 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan: Türkiye ile Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrkmenistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160954&contentTitle=T%-C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5340073583059308&_afWindowMode=0&_afWindowId=r3ojaqxqt&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_137#!%40%40%3F_afWindowId%3Dr3ojaqxqt%26_afLoop%3D5340073583059308%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160954%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_141 (E.T: 06.11.2018)

53 Ticaret Bakanlığı, (2018), Özbekistan Dış Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrkmenistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160952&contentTitle=D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret&_afLoop=5341193011758023&_afWindowMode=0&_afWindowId=

Türkiye'nin, Türkmenistan ekonomisi için en önemli ülke olduğu görülmektedir.

Tablo 13.

Türkiye – Türkmenistan Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2013	1.957,5	653,8	2.611,3
2014	2.231,2	623,3	2.854,6
2015	1.857,8	557,4	2.415,2
2016	1.241,5	422,5	1.664,0
2017	1.038,7	403,6	1.442,2
2017	701,5	294,4	995,9
2018	280,7	194,4	475,1

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 14.

Türkmenistan Dış Ticareti (2017) (Milyar Dolar)

İhracat	İthalat	Hacim
7.7	3.6	11.3

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Tablo 15

Türkmenistan İthalatında Ülke Sıralaması

Ülkeler	Payları (%)
Türkiye	28.4
Almanya	11.8
Çin	10.2
Rusya	9.5
ABD	7.8

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

d=null&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_185#!%40%40%3F_afWindowId%3D-
null%26_afLoop%3D5341193011758023%26contentId%3DUcM%2523dDoc-
Name%253AEK-160952%26contentTitle%3DD%25C4%25B1%25C5%259F%2B-
Ticaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_189 (E.T.:
06.11.2018)

Türkmenistan'ın ekonomi politikalarını ele aldığımızda devletin Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm planı ve Özelleştirme planı ön plana çıkmaktadır. Türk şirketleri bu planlara uyumlu projeler hazırlayarak Türkmenistan yönetimi tarafından sunulan fırsatları değerlendirmelidir. Son dönemde gelişen Çin – Türkmenistan ilişkileri göz önüne alınmalıdır. Türkmenistan bu enerji ticareti ilişkisinden elde ettiği gelirleri diğer sektörlerle yatırmayı hedeflemektedir. Türk firmaları aktif bir plan ve uygulama ile kendilerine fırsatlar oluşturup bu yatırımlarda öncü olmaya çalışmalıdır.

Türkmenistan'da Türk iş adamları ve girişimcilerinin karşılaştığı zorluklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki vize ve çalışma izinlerinde karşılaşılan güçlüklerdir. Bu sorun diğer ülkelerde de değinildiği gibi hem ek maliyetin oluşmasına hem de zaman kaybına neden olmaktadır. İkinci sorun yeterli hukuki mevzuat ve mahkeme sürecinin olmamasıdır. Türkmenistan'da faaliyet gösteren iş adamlarının veya çalışanların herhangi hukuki bir problem yaşamaları halinde haklarını koruyacak düzgün bir hukuki işleyiş bulunmamaktadır. Türkmenistan'da karşılaşılan üçüncü sorun ülkedeki bankacılık sisteminin yetersiz olmasıdır. Türkmenistan'a para transferlerinin denetimin sıkı olması ve bu süreçten kaynaklanan nedenlerle Türk şirketlerinin işlemlerinde gecikmeler yaşanmaktadır. Bu sorun her zaman yaşanmasa da Türkmen yetkililer tarafından bu sorunun dikkate alınması gerekmektedir. Son sorun ise bazı sektörlerde işlerini tamamlayan Türk şirketlerinin hak edişlerini alamamasıdır. Bu sorunun varlığı Türk yatırımcıları başta olmak üzere yabancı yatırımcıların Türkmenistan'a olan güvenlerinin azalmasına yol açmaktadır.⁵⁴

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübesinin, ülkenin Türk Cumhuriyetleri ile olan ikili ilişkilerindeki stratejik ortaklıklara ve yüksek düzey işbirliklerine büyük katkısı olduğu görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri bu bilgi birikimi ve tecrübesini Türk Cumhuriyetleri ile paylaşarak bu ülkelerin her alanda kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin, ikili ilişkilerin her alanda olmak üzere hızlı bir şekilde gelişmesi için

54 Ticaret Bakanlığı, (2018), Türkmenistan: Türkiye ile Ticaret, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrmenistan/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160954&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20ile%20Ticaret&_afLoop=5340073583059308&_afWindowMode=0&_afWindowId=r3ojaqxqt&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_137#!%40%40%3F_afWindowId%3Dr3ojaqxqt%26_afLoop%3D5340073583059308%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160954%26contentTitle%3DT%25C3%25BCrkiye%2Bile%2BTicaret%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_141 (06.11.2018)

büyük istek ve çaba içerisinde olduğu görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti bu yıl Haziran ayında yeni hükümet sistemine geçmiştir. Bu yeni sisteme uyum sürecinde yapısal reformlar gerçekleştirilirken Türkiye'nin nitelik ve zihinsel açıdan da değişmesi gerekmektedir. Türkiye'nin hem zihinsel hem de yapısal sistem dönüşümünü iyi ve hızlı bir şekilde tamamlaması, hem kendisinin hem de Türk Cumhuriyetleri'nin kalkınmasında çok büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri son yıllarda her alanda iyi bir şekilde gelişmektedir. Bu gelişmelerden sonra bazı kesimler tarafından bölgesel bir ekonomik birlik kurularak ortak bir ekonomik pazarın oluşturulması fikri ortaya atılmıştır. Bugünkü mevcut uluslararası ve bölgesel şartlara göre Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri için bu fikrin yakın zamanda hayata geçirilmesi doğru değildir. İkili ilişkiler gelişmekte olmasına rağmen 2024'ten önce bu bölgesel ekonomik birlik kurulmamalıdır. Bölgesel bir ekonomik birlik kurulmadan önce altyapısı oluşturulmalıdır. Bu altyapı oluşumunda ilk önce kültürel birlik gerçekleştirilmelidir. Son yıllarda gerçekleştirilen etkinliklerin ve kültürel oluşumların, kültürel birliğin gelişimine katkısı büyüktür. Altyapı oluşturmada ikinci aşama ise siyasal alanda bir birlikteliktir. Bölgede ve uluslararası alanda gerçekleşecek olaylara karşı ortak bir bilinç ve davranış kazanılmalıdır. Bu ortak bilinç ve davranış kazanıldıktan sonra kültürel ve siyasal açıdan istikrar sağlanmalıdır. Siyasal alanda istikrar elde edildikten sonra siyasal, ekonomik ve kültürel birliğin sağlandığı uluslar üstü bir Türk birliği kurulmalıdır. Türk birliğinin kurulması ile uluslararası sistemde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri iyi bir güce ulaşmış olacaktır.

Kaynakça / References

Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 4(1), 1-11.

Aljazeera Türk. (2016, 1 Eylül). Özbekistan'la İnşili- Çıkışlı İlişkiler. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>

Anadolu Ajansı. (2018, 12 Şubat). Türkiye-Özbekistan İlişkileri Güçleniyor. Erişim Tarihi:06.11.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ozbekistan->

iliskileri-gucleniyor/1060872

Akşam Gazetesi. (2018, 20 Nisan). Kırgızistan'ın Yeni Başbakanı Abilgaziyeve Oldu. Erişim Tarihi: 04.11.2018, <https://www.aksam.com.tr/dunya/kirgizistanin-yeni-basbakani-abilgaziyeve-oldu/haber-728092>

Davutoğlu, A. (2001). Stratejik Derinlik. (105. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2018). Kırgızistan ile Ticari İşbirliği Güçleniyor. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-kirgizistan-ile-ticari-is-birligi-gucleniyor>

Dünya Bülteni. (2015, 6 Kasım), Azerbaycan'da Aliyev Hanedanlığının Seçim Oyunu. Erişim Tarihi: 03.11.2018, <https://www.dunyabulteni.net/dubam/azerbaycanda-aliyev-hanedanliginin-secim-oyunu-h345250.html>

Hürriyet Gazetesi. (2018, 11 Nisan). Azerbaycan'da Seçim Günü... Aliyev 4. Kez. Erişim Tarihi: 03.11.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/azerbaycanda-secim-gunu-aliyev-4-kez-40802127>

Karaağaçlı, A. (2012, 17 Ocak). Özbekistan'ın Siyasal Sistemi. Erişim Tarihi: 05.11.2018, <http://www.bilgesam.org/incele/186/-ozbekistan%E2%80%99in-siyasal-sistemi/#.W-ICctUzbIU>

Kazakistan.KZ. (2018, 13 Eylül). Nazarbayev Türk İşadamlarını Kazakistan'a Davet Etti. Erişim Tarihi: 06.11.2018 <http://www.kazakistan.kz/nazarbayev-turk-isadamlarini-kazakistana-davet-etti/>

Keleş, B. (2016). Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri. Türk Dünyası Araştırmaları, 222, 131-152.

Memleket E-Gazete. (2018, 25 Mart). Türkmenistan'daki Parlamento Seçimleri. Erişim Tarihi: 05.11.2018, <http://www.memleket.com.tr/turkmenistandaki-parlamento-secimleri-1357937h.htm>

Milliyet Gazetesi. (2018, 1 Mayıs). Özbekistan ile 25 Anlaşmaya İmza. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.milliyet.com.tr/ozbekistan-ile-25-anlasmaya-imza-siyaset-2659529/>

NTV. (2017, 13 Şubat). Türkmenistan'da Berdimuhammedov Yeniden Başkan Seçildi. Erişim Tarihi: 05.11.2018, <https://www.ntv.com.tr/dunya/turkmenistanda-berdimuhammedov-yeniden-baskan-secildi,zlRnpUqOXkiqB0r5DYUeeg>

Sabah Gazetesi. (2017,10 Eylül). Kazakistan'la 26 Ortak Proje. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/09/10/kazakistanla>

26-ortak-proje

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2018). Azerbaycan. Erişim Tarihi: 04.11.2018, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?7cddb5c3-9b43-4567-a752-415d887bf8b3>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2018). Kazakistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?1e80d0ed-4933-4bbd-bd4b-7aa02fb37f35>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2018). Kırgızistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?eb08b92b-5e48-48e6-a590-cb5c63238f73>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2018). Özbekistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?18ad8fdd-f8ff-42c8-9c6e-3f2995847f8e>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2018). Türkmenistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?d8f4d5c9-3975-41c6-8a32-6dde0fec75f2>

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Azerbaycan. Erişim Tarihi: 06.11.2018
https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Azerbaycan?_afLoop=5355315441179305&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_813#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5355315441179305%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_817

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Kazakistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018
https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan?_afLoop=5355290664921401&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_704#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5355290664921401%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_708

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Kırgızistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018
https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/K%C4%B1rg%C4%B1zistan?_afLoop=5355260884739773&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_599#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5355260884739773%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_603

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Özbekistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018,
https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C3%96zbekistan?_afLoop=5355224189298855&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_506#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5355224189298855%26_afrWindowMode%3D0%26_adf

ctrl-state%3Dj95d8wxyo_510

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Türkmenistan. Erişim Tarihi: 06.11.2018, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/T%C3%BCrkmenistan?_afLoop=5355069518225071&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=j95d8wxyo_397#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D5355069518225071%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dj95d8wxyo_401

Timetürk. (2015, 05 Ekim). Kırgızistan'daki Milletvekili Seçimleri. Erişim Tarihi: 04.11.2018 <https://www.timeturk.com/kirgizistan-daki-milletvekili-secimleri/haber-67654>

Tüymebayev C. (2013). Kazakistan-Türkiye: Kardeşlik ilişkilerinden Stratejik Partnerliğe. Erişim Tarihi: 06.11.2018, <http://ekoavryasya.net/Duyuru.aspx?did=121&lang=TR>